

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.4

ВИДИ МНОЖИННОСТІ ОСІБ НА СТОРОНІ БОРЖНИКА
У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ЗОБОВ'ЯЗАННІ

Валентина СЛОМА,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного економічного університету

Анотація

У статті розкриваються питання, пов'язані з множинністю осіб на стороні боржника (частковою, солідарною, субсидіарною). Також досліджуються окремі випадки одночасного існування різних видів множинності на стороні боржника (субсидіарно-солідарної, солідарно-часткової, субсидіарно-часткової). У роботі вивчаються погляди науковців з такої проблематики. Під час написання статті автором також проаналізовані положення нормативно-правових актів.

Ключові слова: зобов'язання з множинністю осіб, часткове зобов'язання, солідарне зобов'язання, субсидіарне зобов'язання, кредитор, боржник.

THE TYPES OF OBLIGATIONS WITH A PLURALITY OF PERSONS
AT THE DEBTOR SIDE IN CIVIL LEGAL LIABILITY

Valentyna SLOMA,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor
at the Department of Civil Law and Process of Ternopil National Economic University

SUMMARY

The issues related to obligation with a plurality of persons on the debtor side (partially, solidary, subsidiary) are disclosed in the article. The single cases of the simultaneous existence of different types of obligation with a plurality on the debtor side (subsidiary-solidarity, solidarity-partial, subsidiary-partial) are also researched. The views of scientists on this subject are examined. The author also analyzes the provisions of legal acts in the article.

Key words: obligation with a plurality of persons, partial obligation, solidary obligation, subsidiary obligation, creditor, debtor.

Постановка проблеми. Цивільно-правове зобов'язання є певним зв'язком кредитора та боржника, в якому перший наділений правом вимоги, а другий зобов'язаний до вчинення певних дій або утримання від них. Переважно у зобов'язанні кожна зі сторін представлена однією особою. Разом із тим відповідно до ч. 2 ст. 510 ЦК України у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб. У такому разі збільшиться кількість суб'єктів зобов'язання, а сторін залишиться дві.

Б.Е. Кензеев зазначає, що головною особливістю множинності осіб у зобов'язанні є те, що різні особи представляють одну сторону у зобов'язанні, тоді як за множинності сторін – різні особи представляють різні сторони у зобов'язанні.

Крім того, множинність осіб у зобов'язанні слід відрізнити від множинності самих зобов'язань; в останньому випадку права та обов'язки сторін не утворюють єдиної системи, мають різний предмет і підстави виникнення [3, с. 57].

Досліджуючи множинність осіб у зобов'язанні, неможливо оминати увагою питання класифікації останніх. Як зазначає К.А. Сердюков, класифікація цивільних правовідносин з множинністю осіб дасть змогу, з одного боку, виявити видові особливості правовідносин, які утворюють

досліджуване поняття, а з іншого – уточнити ознаки, властиві будь-яким цивільним правовідносинам з множинністю осіб. Останнє своєю чергою виступить передумовою до успішного вирішення завдання відмежування цивільних правовідносин з множинністю осіб від суміжних правових явищ, тобто від цивільних правовідносин, які лише зовні схожі з цивільними правовідносинами, ускладненими множинністю осіб, але такими по суті не є [9, с. 42].

Залежно від того, на чий стороні має місце множинність осіб виділяють активну (кілька осіб на стороні кредитора), пасивну (кілька осіб на стороні боржника) та змішану (на стороні як кредитора, так і боржника є кілька осіб) множинність осіб у зобов'язанні.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з дослідженням поняття та правової природи зобов'язань з множинністю осіб, особливостей їх виконання, вивчали Г.Г. Гриценко, С.М. Ермолаєв, В.В. Кулаков, О.О. Отрадна, С.В. Сарбаш, К.А. Сердюков, Д.В. Трут, М.М. Харитонов та ін. Разом із тим питання окремих видів множинності потребують подальшого наукового дослідження.

Метою та завданням статті є характеристика видів множинності осіб на стороні боржника у цивільно-правовому зобов'язанні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання множинності осіб на стороні боржника, слід зазначити,

що переважно вона є частковою, солідарною або субсидіарною. Разом із тим С.В. Сарбаш слушно зазначає, що питання про множинність у зобов'язанні не вичерпується вказівкою на солідарні чи часткові зобов'язання. Праву відомі, по-перше, різні види і тих, і інших, по-друге, їх синтезований тип, який утворює самостійний певною мірою різновид множинності (складні (асиметричні) солідарно-часткові зобов'язання), по-третє, субсидіарні зобов'язання і, нарешті, по-четверте, спільні зобов'язання, відомі деяким іноземним правопорядкам [8].

Французьке цивільне право виділяє чотири види зобов'язань з множинністю осіб: часткові, солідарні, неподільні, акцесорні. Водночас німецька цивілістична доктрина розрізняє такі види зобов'язань із множинністю осіб, як часткові, солідарні та зобов'язання «сумісної руки» [11, с. 34].

В англо-американській правовій системі передбачається, що кілька боржників можуть зобов'язатися спільно (joint promisors), окремо (several promisors), спільно та окремо (joint and several promisors). Питання про характер відповідальності у кожному разі вирішується залежно від умов договору. Якщо боржники зобов'язалися спільно, то є одне зобов'язання, за яким кожен із боржників відповідає за все зобов'язання в цілому. При цьому судові рішення постановляються тільки спільно щодо всіх боржників, але під час виконання рішення кредитор має право вибрати й одного з боржників. Якщо боржники зобов'язалися окремо, то вимога в повному обсязі може бути висунута лише до одного з них. У тій частині, в якій не вдається отримати з нього виконання, можна пред'явити вимогу окремо до будь-кого з решти боржників. Якщо боржники зобов'язалися спільно та окремо, то у кредитора є право вибору: він може висунути вимогу або до одного, або до всіх боржників. Винесення рішення щодо одного з боржників припиняє право вимоги кредитора до решти боржників [8].

Г.Г. Гриценко вказує, що загалом у зарубіжному законодавстві виділяють такі види зобов'язань з множинністю осіб: солідарні, сумісні, неподільні, подільні (часткові), субсидіарні, зобов'язання, за якими боржники зобов'язалися, а кредитори вимагають виконання окремо [2, с. 77].

Відповідно до ст. 540 ЦК України, якщо у зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників має виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Як впливає зі змісту ст. 540 ЦК України, кожний боржник зобов'язаний виконати зобов'язання у певній частці і, відповідно, не несе відповідальності за невиконання зобов'язання іншими боржниками. Кредитор також може вимагати виконання не всього зобов'язання, а лише в певній частці.

Характеризуючи положення ст. 540 ЦК України в частині «якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства», вважаємо, що у такому разі можна говорити як про можливість існування зобов'язання з нерівними частками, так і про можливість встановлення іншого виду зобов'язання з множинністю осіб (солідарного).

Відповідно до ч. 1 ст. 543 ЦК України у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або у повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Для кожного з боржників солідарність означає, що жоден з них не може відмовлятися від звернення стягнення, посилаючись на бездіяльність інших боржників або необхідність залучення до зобов'язання інших солідарних боржників [8].

Передбачена законом можливість встановлення солідарного зобов'язання має на меті надати зобов'язанню з множинністю осіб забезпечувальну функцію солідарного зобов'язання. Забезпечувальна функція полягає у можливості вибору для кредитора зі всіх солідарних боржників найбільш спроможного, у можливості пред'явлення йому вимоги не в частині, а в повному обсязі зобов'язання, а також у можливості залучення інших солідарних боржників у разі, якщо вибраний боржник не виконає зобов'язання у повному обсязі [1, с. 146].

Н.В. Тололаєва зазначає, що солідарність зобов'язання обтяжує становище боржників порівняно з частковими зобов'язаннями, оскільки перекладає на них ризик банкрутства співборжників. У разі з частковими зобов'язаннями кожен боржник відповідає за надання кредитору тільки визначеної частки, у разі солідарності зобов'язань — за отримання кредитом усього виконання. Якщо один із солідарних боржників не зможе виконати і виявиться банкрутом, інший буде зобов'язаний виконати кредитору економічну частку першого боржника і не зможе отримати від нього компенсації [10, с. 90].

Цивільному праву, крім солідарних, відомі також і неподільні зобов'язання. Що стосується неподільних зобов'язань сутність останніх полягає в тому, що вони не допускають часткового виконання з причин природної чи договірної неподільності предмета зобов'язання. Як і в солідарному зобов'язанні кредитор має право вимагати повного виконання від усіх боржників разом або від кожного з них окремо [2, с. 79].

Також на стороні боржника може виникнути субсидіарна множинність, тобто множинність, за якої кредитор має право вимагати виконання зобов'язання від субсидіарного боржника, а субсидіарний боржник зобов'язаний виконати його у разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Відповідно до ч. 1 ст. 619 ЦК України договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи.

Ю.Я. Крюкова визначила основні правила виконання субсидіарного зобов'язання:

- 1) необхідність першочергового пред'явлення кредитором вимоги до основного боржника;
- 2) факт неможливості виконання чи належного виконання основним боржником вимоги кредитора або відсутність відповіді на пред'явлену вимогу в розумний строк;
- 3) використання кредитором можливості отримати задоволення шляхом зарахування зустрічних вимог і безспірною стягнення коштів з основного боржника;
- 4) законність і дійсність вимоги кредитора («стійкість» до заперечень і зауважень основного боржника щодо його характеру та розміру);
- 5) обов'язкове повідомлення основного боржника про звернення кредитора до субсидіарного [4, с. 127–128].

Д.В. Трут зазначає, що найскладніша конструкція серед різновидів зобов'язань з множинністю осіб притаманна зобов'язанням зі змішаною множинністю. До таких зобов'язань автор відносить: частково-солідарні, частково-субсидіарні, субсидіарно-солідарні, солідарно-субсидіарні зобов'язання тощо [11, с. 180].

Субсидіарно-солідарні зобов'язання можуть виникати у корпоративних відносинах. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 107 ЦК України юридична особа — правонаступник, що утворилася внаслідок поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, що припинилася, які згідно з розподільчим балансом перейшли до іншої юридичної особи — правонаступника. Якщо юридичних осіб — правонаступників, що утворилися внаслідок

поділу, більше двох, таку субсидіарну відповідальність вони несуть солідарно.

Згідно з ч. 3 ст. 109 ЦК України, юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно.

Прикладом субсидіарно-солідарних зобов'язань може слугувати відповідальність учасників господарських товариств. Ч. 1 ст. 119 ЦК України передбачає, що учасники повного товариства солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить. Ч. 1 ст. 133 ЦК України передбачає, що у командитному товаристві повні учасники солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Ст. 56 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає, що учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу.

Змішана множинність виникає також у відносинах із відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою. Відповідно до ч. 2 ст. 1179 ЦК України у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

З приводу виду змішаної множинності у такому разі у науковців є різні погляди. Д.В. Трут вважає таку відповідальність батьків субсидіарно-частковою. Обґрунтовуючи свою позицію, автор вказує, що сучасне правове регулювання цих відносин не передбачає солідарності, а встановлює презумпцію частковості (ст. 540 ЦК України). До того ж предмет зобов'язання з відшкодування шкоди у встановленому розмірі є подільним (солідарність може мати місце лише у разі неподільності предмета зобов'язання). Трапляються випадки, коли батьки неповнолітнього не перебувають у шлюбних відносинах чи проживають окремо [11, с. 186–187].

М.В. Логвінова зазначає, що з урахуванням положення про те, що відшкодування шкоди є одним з елементів сімейних правовідносин, які виникають між батьками та дитиною згідно зі ст. 121 СК України (загальні підстави виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини), за заподіяння шкоди дитиною, яка народилася у зареєстрованому шлюбі, у шлюбі, визнаному з часом недійсним, а також дитиною, яка народилася поза шлюбом, щодо якої батьківство встановлене в порядку, передбаченому законом, батьки відповідають незалежно від того, проживають вони разом з дитиною чи окремо від неї.

Оскільки батьки мають спільно виховувати свою дитину, вони несуть спільну солідарну відповідальність перед третіми особами за результати своєї виховної діяльності. При цьому відповідальність батьків за шкоду, завдану їхніми дітьми, є солідарною незалежно ні від правового режиму майна батьків, ні від факту спільного їх проживання, ні від факту реєстрації шлюбу. В основу солідарної відпові-

дальності батьків покладений факт походження дитини від конкретних осіб – батьків-подружжя або батьків, які не є подружжям. Відношення кожного з батьків до виховання дитини буде враховуватися пізніше – у разі суперечки між самими батьками. В останньому випадку їхня відповідальність залежно від обставин справи може бути визнана як рівною, так і нерівною (частковою) [5].

О.О. Отрадна, досліджуючи питання множинності осіб у деліктних зобов'язаннях, також вказує, що батьки залучаються як субсидіарні боржники, а кожний з батьків зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну їхньою дитиною солідарно [7, с. 82].

З приводу визначення виду змішаної множинності у разі відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, вважаємо, що батьки будуть нести субсидіарно-солідарну, а не субсидіарно-часткову відповідальність. Солідарність обов'язку батьків впливає також зі змісту ч. 1 ст. 141 СК України, відповідно до якої мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Прикладом субсидіарно-часткових зобов'язань може слугувати відповідальність членів виробничого кооперативу. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 108 ГК України члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому за їхній пайовий внесок, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу.

Характеризуючи зобов'язання з множинністю осіб, І.Б. Новицький вказує, що можливо і таке, що кожен із боржників винен більше, ніж сума солідарної відповідальності, іншими словами, два боржники, вступаючи спільно в зобов'язання, встановлюють солідарну відповідальність не у всій сумі, а тільки в частині боргу [6, с. 209].

Прикладом існування частково-солідарної множинності на стороні боржника є відшкодування шкоди, завданої кількома малолітніми особами. Відповідно до ч. 1 ст. 1181 ЦК України шкода, завдана спільними діями кількох малолітніх осіб, відшкодовується їхніми батьками (усиновлювачами), опікунами в частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду. Тобто у такому разі йдеться про часткову множинність між батьками (усиновлювачами), опікунами. Разом із тим, якщо у малолітньої особи є об'є батьків, вони будуть нести солідарну відповідальність.

С.В. Сарбаш виділяє змішану (асиметричну) солідарно-часткову множинність. Основною ознакою виділення такої множинності визначено ту обставину, що спільна вимога кредиторів не повною мірою кореспондує спільності зобов'язання, що й створює асиметрію. Цей різновид множинності може мати лише характер двосторонньої змішаної множинності осіб, коли як на активній, так і на пасивній стороні є декілька боржників і кредиторів. При цьому автор виділяє зобов'язання за участю солідарних кредиторів і часткових боржників, за якого кожен із кредиторів має право вимагати виконання на свою користь від кожного з боржників, проте кожен із боржників зобов'язаний виконати зобов'язання лише в своїй частці. Також виділяється зобов'язання за участю часткових кредиторів і солідарних боржників, за якого кожен із кредиторів має право вимагати виконання від всіх боржників окремо або від кількох чи всіх, проте уповноважений одержати лише частку від загального виконання [8].

М.М. Харитонов, характеризуючи запропоновану С.В. Сарбашем класифікацію асиметричних зобов'язань, вказує, що солідарність у другому випадку є несумісною з «частковістю». Проте у такому разі можливі винятки, коли диференціація певним чином кола осіб, вимог і виконання

може запобігати зіткненню між солідарністю і «частковістю» в обсязі вимоги і виконання. Наприклад, може бути передбачена така множинність осіб, коли кілька боржників відповідають перед кредитором у рівних частках (на кожного боржника припадає по одній частці), а кілька боржників – солідарно в межах однієї частки. Видається, що таке зобов'язання може іменуватися солідарно-частковим зобов'язанням [12, с. 26–27].

Висновки. На стороні боржника у цивільно-правовому зобов'язанні може виникати часткова, солідарна та субсидіарна множинність. Разом із тим в окремих випадках можливе поєднання різних видів множинності на стороні боржника в одному зобов'язанні, зокрема субсидіарно-солідарної, субсидіарно-часткової, частково-солідарної. Під час виконання зобов'язань важливо визначити вид множинності, оскільки від цього залежить порядок пред'явлення вимоги кредитора, а також порядок виконання зобов'язання боржником.

Список використаної літератури:

1. Ермолаев С.Н. Множественность лиц в гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2014. 186 с.
2. Гриценко Г.Г. Види зобов'язань з множинністю осіб за цивільним законодавством іноземних країн. *Форум права*. 2016. № 4. С. 77–83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_4_15.
3. Кензеев Б.Э. Исполнение обязательств с множественностью лиц : дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2011. 167 с.
4. Крюкова Ю.Я. Субсидиарные обязательства в гражданском праве России : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. 170 с.
5. Логвінова М.В. Про характер субсидіарної відповідальності батьків за шкоду, завдану неповнолітніми дітьми. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. Вип. 20. С. 101–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2008_20_15.
6. Новицкий И.Б. *Общее учение об обязательстве* / И.Б. Новицкий, Л.А. Лунц. Москва : Юрид. лит., 1950. 412 с.
7. Отрадна О.О. Множинність осіб у деліктних зобов'язаннях. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 7. С. 76–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_7_13.
8. Сарбаш С.В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения. Москва : Статут, 2004. 112 с. URL: www.lawmix.ru/commlaw/1589.
9. Сердюков К.А. Правоотношения с множественностью лиц в российском гражданском праве : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2011. 170 с.
10. Тололаева Н.В. Пассивные солидарные обязательства: российский подход и континентально-европейская традиция : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017. 174 с.
11. Трут Д.В. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014.
12. Харитонов М.М. Множественность лиц на стороне работодателя : дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2010. 160 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Слома Валентина Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sloma Valentyna Mykolayivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law and Process of Ternopil National Economic University

slomavm@gmail.com